Brassai Sámuel hozzájárulása a közgazdaság-tudományhoz

SOMAI JÓZSEF

A gazdasági kultúra, a gazdasági eszmék az emberiség szervezett vezetési rendszereiben a kezdetektől jelen van és része a művelődéstörténetnek, azonban maga a közgazdaság-tudomány alig néhány évszázados. A magyar, s még inkább az Erdélyben művelt közgazdaság-tudomány múltja kb. másfél évszázados.

A hazai magyar gazdasági gondolkodást termékennyé tevő elmék több századra visszamenőleg rendszerint a művelődésünk más, a közgazdász szakmától távolabb álló területeken alkotva lettek ugyanakkor a gazdasági gondolkodás és gazdasági eszmék szószólói és gazdagítói. Neves erdélyi nagy gondolkodóink, Apáczai Csere János, Pethe Ferencz, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Brassai Sámuel, gróf Mikó Imre, Orbán Balázs a XIX. századból, vagy Gyárfás Elemér, Nagy Zoltán, Szász Pál, Balázs Ferenc, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Venczel József és mások a XX. századból nem voltak közgazdászok, azonban a nép sorsáért való aggodalmuk a gazdasági élet felé fordította figyelmüket. Legtöbbjük munkássága a közgazdaság-tudományok kialakulásához is hozzájárult. A mindannyiukat összekötő szándék a következő volt: kivezetni Erdély lakosságát a szegénységből, az elmaradottságból, és szellemi alapot teremteni a nyugati életvitelhez, a nyugati gazdasághoz való felzárkózáshoz.

E neves gondolkodók sorába tartozott Brassai Sámuel is.

Nem létezik összefoglaló mű Brassai tudományos munkásságáról. Egy vagy két elme képtelen lenne átfogni azt a nagy ívet, amit Brassai tudományismereti skálája tartalmaz. Meg kell elégednünk a tudományterületekre szétszórt feldolgozásokkal, bár a tudománytörténet bizonyosan még sokáig adós marad egy átfogó életmű megalkotásával. Brassai összes írásának összegyűjtése is lehetetlen feladat, hiszen igen sok írását mint Brassai-produktumot talán soha nem ismerheti meg a művelődéstörténet, ugyanis számos cikkét névtelenül vagy álnéven jelentette meg.

Brassai Sámuel hozzájárulása az erdélyi magyar gazdasági gondolkodáshoz sokkal nagyobb jelentőségű, mint ahogyan azt a tudománytörténetnek a múltban sikerült ismertetnie. Ennek oka elsősorban az, hogy életrajzírói, akik különben más szakmai területek kiválóságai, a gazdaságtudományok területén járatlanok voltak, s Brassainak a gazdaságtudományokban szerzett érdemeinek oldaláról életrajzírásaikban csupán csak említést tesznek, másodsorban mert nem történt meg mind a mai napig az erdélyi magyar közgazdaság-tudomány kezdeti időszakának és kialakulásának tudománytörténeti feldol-

gozása. Pedig most már tudjuk, hogy Brassai, a több tudományt művelő polihisztor, az erdélyi magyar (de nemcsak az erdélyi) közgazdaság-tudomány kialakításának előfutára volt. Zavarta közgazdászainkat (személyesen engem is) az a tény, hogy a XIX. század nagy tudósának ez a kedvelt területe árnyékban, feltáratlan maradt, bár az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy ezzel maguk a közgazdászok maradtak adósok. Tehát tudományos világunk múltjának feltárásával mi közgazdászok különösen adósak vagyunk.

A száz évet megélt Brassai Sámuel, Erdély nagy enciklopédistája, a nagy tudós széles szellemi, tudományos koordináta-rendszerébe szervesen beilleszkedett a gazdaságtudományok művelése is. Mikó Imre szerint „Erről az oldaláról ismerik legkevésbé Brassait. Pedig a közgazdaság nemcsak egy újabb tudományág volt, amelyet a többi mellett művelt, hanem közgazdasági munkáival a polgári haladásnak vált egyik hazai úttörőjévé."[1]

Nem az öncélú egyetemes tudás elérése volt a célja, hanem minden tudásra szert tenni, és azt hontársainak átadni, nemzetét szellemi életre kelteni. Ez a hivatástudat kísérte hosszú életén át egy olyan században, amikor a magyarság, és különösen az erdélyi magyarság, amely még közelebb állt szívéhez, olyan történelmi viszontagságok sorozatán ment át, mint az abszolutizmus, reformkor, 48-as szabadságharc, önkényuralom, kiegyezés stb. Ezek a népét ért történelmi csapások majdnem egy egész évszázad szenvedését tapasztaló tudós hazafi szeme előtt mentek végbe.

Concha Győző 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémián tartott, Brassairól szóló emlékbeszédében kijelenti, hogy: „Brassai nemzete tanítója, közművelődésének állandó őrállója kívánt lenni. Erős akaratának rugója: a magyar művelődést hosszú aléltsága után új életre ébreszteni, a magyar szellemet gazdaságban, erkölcsben, tudományban, művészetben, vallásban, országlásban nyűgeitől megszabadítva, önmagára és az emberiségre külön erőforrássá tenni."[2]

Brassainak a gazdasági kérdések iránti megkülönböztetett érdeklődését és munkásságát a múlt évben kiadott *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében* című kötetben próbáltam egy csokorba összefoglalni. Most a rendelkezésemre álló idő alatt Brassai legjelentősebb gazdasági jellegű munkáiról fogok néhány gondolat erejéig értekezni.

1. Brassai az elsők között, 1832-ben, három folytatásos írásában, a *Nemzeti Társalkodó*ban, 35 oldalon át áll ki Széchenyi a *Hitel* és *Világ, Stádium*, a *Világ* és *Adó és két garas* című műveiben megjelenített, a polgárosodást és a magyar gazdaság felemelését célzó gondolatainak a védelmében, akkor, amikor a reformkori idők ősi törvényeinek buzgó védelmezői erősen támadták Széchenyi társadalomátalakító eszméit (ezzel kezdődött

[1] Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor.* Kriterion kiadó, Bukarest, 1971, 59.

[2] Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete.* MTA, 1899, 32.

tulajdonképpen Brassainak a gazdasági kérdésekkel való foglalatoskodása). Ismert tény, hogy Brassai a „csendes tanuló évei" idején, amikor a nemesi portákon tanult és tanított (1820–1830), láttak napvilágot gr. Széchenyi Istvánnak a magyar közgazdaságtant megalapozó könyvei, amelyeknek nemcsak szorgalmas tanulmányozója, hanem Széchenyi gazdasági eszméinek tudatos terjesztője és sokakkal szemben védelmezője lett.

2. Majd tizenöt éven át (1834–1848 között) szerkeszti az úttörő jelzőt kiérdemelt gazdasági jellegű néplapját, a *Vasárnapi Újság*ot, melynek hetente megjelenő minden száma jórészt gazdasági kérdéseket tartalmaz; Brassai pályafutása során többször vállalkozik szerkesztésre. Szerkesztette Méhes Sámuellel a *Nemzeti Társalkod*ót, Berde Áronnal a *Természetbarát*ot, majd egymagában a *Fiatalság barátjá*t, a *Criticai Lapok*at, Meltzl Hugóval az *Összehasonlító irodalomtörténelmi lapok*, *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei, Kertészgazdasági Lapok* című kiadványokat, tehát méltán lehet a magyar lapszerkesztés úttörőjének nevezni. A leghosszabb ideig (15 éven át) nagy szorgalommal és lelkiismerettel és a legszükségesebb időben szerkesztette, jórészt írta és valójában forgalmazta is, modern szóval élve: menedzselte a *Vasárnapi Újság*ot.

Tartalmát tekintve a gazdasági újságírás kezdetének is tekinthetjük. Élete végső szakaszában (1893) még egyszer visszatér a gazdasági lapszerkesztéshez, és közreadja a fent említett *Kertészgazdasági Lapok*at. Idősebb korában (1893) szerkeszti (főszerkesztőként) a *Kertészgazdasági Lapok*at, 96 éves korában, hát nem csodálatos? Az új lap nyitó cikkében kiáll a szaklapok fontossága mellett. Valóban úttörő szaklapot indít útjára életének utolsó éveiben.

A *Vasárnapi Újság* igazi népfőiskola! Elsősorban gazdasági ismeretek, hasznos tanácsok népfőiskolája. Önmagát a néplapot úgy ajánlja, mint amelyet „közhasznú ismeretek terjesztésére" alapítanak és működtetnek. Ez a szándék megvalósult: másfél évtizeden át a gyakorlatban terjeszt, tanít és hasznos tanácsokkal látja el a gazdákat, iparosokat, kereskedőket, gazdasszonyokat. Nem sajnálja olvasóitól a legaprólékosabb magyarázatot sem. A lapban megférnek egymás mellett: orvosi receptek, tanácsok gazdasszonyoknak, hirdetések, javak eladása-vevése, ajánlás téli eltevésre, orvosságok embernek, állatnak, a föld, a rét és erdő művelése, a szövetfestés titka, ecetkészítés, faültetés, trágyázás fontossága, gazdasági találmányok, francia eke, gőzgép leírása, fahengeres szőlőőrlő, az első gőzmalom felállítása, a hosszú élet titka stb., általában véve: a tudományok és művelődés minden újdonsága megtalálható benne. Ezt követően kiviszi olvasóit a nagyvilágba: rendre ismerteti az idegen országokat, a népeket, az állat- és növényvilág érdekességeit, a föld titkait, és elmondja, mi történik más országok gazdasági életében. Olyan időszerű elméleti vagy gya-

korlati gazdasági ismeretek tanulmányait közli, rendszerint saját tollából vagy más szerzőktől, amelyek az erdélyi magyar gazdasági életben érdekeltek tanulására lehetnek.

A közhasznúság jegyében írott ismeretterjesztő munkáival a polgárosodás kialakulását ösztönzi, a reformkor haladó gondolatait hirdető eszméivel nagymértékben hozzájárult az 1848-as események előkészítéséhez. A reformkori eszmék igazi szószólója Erdélyben, melynek tanúbizonysága a forradalom előtt írt minden munkája.

Hetenként tájékoztatta az olvasóit a politikai helyzetről, hirdette a reformkor leghaladóbb társadalmi és politikai eszméit, népszerűsítette a tudomány és a technika vívmányait, gazdasági tanácsokat nyújtott, és az irodalomból is adott egy kis ízelítőt, de általában mindarról ír, ami valakinek hasznára lehetett. Boros György ekképpen vall a Brassai lapjában: „A lap célja Brassai egyéniségével és törekvéseivel teljesen összhangban volt. Szerette és becsülte a népet, s lelki élvezetet talált az ismeretek terjesztésében. A *Vasárnapi Újság* a hasznos tudnivalók gazdag tárháza, hazafias erkölcsös és vallásos érzés apostoli szószólója. A tudománynak élő Brassai nem sajnálta fölvenni és olvasói asztalára tenni a legkisebb gyöngyszemeket, a búzakalászt, vagy útszéli virágot, ha abból olvasói javára hasznot, vagy gyönyörűséget remélhet."[3]

3. Megírta és 1842-ben kiadta az egyik legterjedelmesebb (359 oldalas, két kiadást is megért) monografikus munkáját, a banktörténetről és a korabeli bankrendszerről szóló ***Bankismeret*** című kötetét. Ez akkor történt, amikor hasonló forrás a témában egyáltalán nem létezett. Tudományos hajlamai ugyan kezdettől fogva a filozófiára, nyelvészetre s matematikára irányultak, azonban mégis közgazdasági munkával lepi meg a magyar tudományosságot. Amint mondja, a „nemzet tájékoztatására" írta a *Bankismeret* című munkáját, kimondottan tiszta közgazdasági munkával jelentkezik a közélet előtt.

Brassai a nagyon gazdagon dokumentált könyve megírásához számtalan hazai és idegen nyelvű forrásmunkát tanulmányozott. Azokban az aprólékos leírásokban, amelyek a bankok történetében jelzésértékűek voltak, kihasználva többnyelvű tudását, képes volt hangyaszorgalommal és korának példát statuálva, teljesen meggyőzően, hihetetlen adatsorokkal bizonyítani állításait. Írásaiból következtetni lehet, hogy ismerte elsősorban Széchenyi, valamint Adam Smith, David Ricardó, Frederich List munkáit, ami a szövegelemzésből is kitűnik. Skócia példáját veszi alapul, amikor egy magyar bank létesítését javasolja. Egy hitelintézet felállításával azt akarta elérni, hogy a gyáripar is kifejlődjék, s az ország ne szoruljon behozatalra. Ilyen gazdasági függetlenségért harcolt Anglia ellen Skócia és Írország is, amit a hazai, erdélyi gazdálkodásnak is tennie kellett volna.

[3] Dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete.* 1927. 76. o.

A polgári átalakulás másik nagy akadálya az volt, hogy a nemesi földbirtokot régi feudális törvények védték. Azok közé a kevesek közé tartozik, akik szerint a banknak a pénzkeringés vérkeringés; tudjuk pedig, hogy „emennek elakadása gutaütés". „Egyetlen opció van, eldönteni: ősiség vagy bank". Fejtegetéseiből kitűnik, hogy hitelélet csupán az iparra és kereskedelemre támaszkodva nem fejlődhet ki, hanem a mezőgazdaságot is el kell indítani a tőkés fejlődés útján, fel kell szabadítani a hűbéri kötöttségek béklyóiból. Ez a haladás és jólét útja.

Ezzel a könyvével mint a közgazdaság világirodalmában teljesen tájékozott, élesítéletű közgazda jelentkezik. Munkáját 1848 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb termékei közé sorolhatjuk, mert már a 40-es évek elején erősen érzi a közgazdasági ismereteknek különösen a bank- és hitelviszonyokra vonatkozó hiányát. Brassai erős akarata, hogy Széchenyi terveit siker koronázza, így megalkotta a *Bankismeret*et.

4. Kolozsváron adták ki 1847-ben *A fiatal kereskedők arany ABC-je* című könyvét, amely 144 oldalon át gazdasági alapismeretekkel és hasznos tanácsokkal látja el az áru- és pénzforgalomban ügyködőket, mint olyanokat, akik jobb tevékenységükkel a nemzetgazdaság serkentői lehetnek. A „művelődni minden irányban" szándékkal igen fontosnak tekintette a gazdaság szereplőinek a tanítását is. Ilyen céllal született meg ez a különálló munkája. Tekintettel arra, hogy abban az időben hasonló jellegű munka nem volt, ez olyan gazdasági szakkönyv, amely segíthette a polgárosodás kezdetén ébredező kereskedőket. Mégis el kell mondani, hogy Brassai ezt a könyvét nem a tudományos világnak szánta, hanem az ismeretekben szegény kereskedőtársadalomnak, hogy segítse azok kibontakozási lehetőségét. Azonban mint egyedüli forrásmunka az akkori időből, nagy szolgálatot tett magának a közgazdaságtan kialakulásának is azzal, hogy az akkor alig ismert közgazdasági fogalmakat eljuttatta a köztudatba, s fogalomhasználata a szakmában gyorsan elterjedt. Könyve a mai kereskedőtársadalom számára is hasznos olvasmány lehet.

5. Egész élete során jelen van gazdasági jellegű írásaival a kor gazdálkodásával foglalkozó lapjaiban (*Természetbarát*, *Gazdasági Lapok, Erdélyi Híradó, Magyar Posta, Falusi Gazda, Divatcsarnok, Magyar Hírlap, Nemzeti Társalkodó, Pesti Hírlap* stb.); számtalan gazdasági írása jelent meg ezekben a lapokban.

6. Az olyan, földrajzhoz kapcsolódó munkáiban is, mint *A föld egyes részeinek ismertetése (1832), Bevezetés a világ és státusok esmeretére (1834), Természeti földirat (1871), Mezei Gazdaságok könyve (1855–1866),* de más természettudományi vagy módszertani könyveiben is állandó jelleggel jelen van a gazdaság, a gazdaságosság és hasznosságkeresés pragmatizmusa, az itt jelzett művei a gazdaságföldrajz előfutárai. Ezt a területet a gazdaságföldrajzosok már többé-kevésbé feldolgozták.

Ferencz József püspök síremlékének leleplezésekor, amelynek épp az idén október 3-án volt a közel 100 éves évfordulója, valójában 2010-ben lesz, a kolozsvári házsongárdi temetőben mondott beszédét így végzi: „Én ezúttal csak örömömnek kívántam kifejezést adni, ami bizonyára mindnyájunknak öröme, hogy ez egyszerű síremlék felállításával is csekély jelét adhatjuk a Brassai emléke iránt határtalan tiszteletünknek és hódolatunknak. A mi kegyes érzelmeinkből fakadó tisztelet és hódolat szolgáljon díszéül s emelje becsét e szerény síremléknek, melynél jóval maradandóbb és sokkal értékesebb emléket emelt Brassai önmagának, közel 100 évre terjedt életén át, a tudományok mívelése és fejlesztése körül kifejtett, szinte páratlan munkásságával."[4]

Dr. Boros György a nagy tudóshoz méltó terjedelmes és részletes Brassai-életrajzát így fejezi be: „Ha már most azt kérdeznönk magunktól, vajon Brassai megfelelt-e nemzete és kora követelményeinek, a leghatározottabb igennel felelünk. Széchenyit minden évben újra fölfedezzük, mert még mindig rengeteg sok van tanításában, tanácsában és eszméiben, amit nemzetének szétszórt, de az még nem valósította meg. Brassai, a nemzet tanítómestere, annyi bölcs tanácsot, annyi követendő nyelvszabályt, életrendszert, hiteszmét szórt el, hogy annak az életbe vitelére egy nemzedék helyett háromra van szükség."[5]

Az a gazdagság, amit Brassai ránk hagyott, elvehetetlen szellemi vagyonunk, amelynek színes, izgalmas és változatos domborulatán a tudomány sok területének mai birtokosai még mindig barangolhatnak, mert ma is találhatnak benne újat, tanulságosat, szépet, jót és igaz értékeket. Állítom, hogy Brassai szakmámhoz kötődő rejtelmeinek megismerése számomra hatalmas kihívást és ugyanakkor nagy örömet jelentett.

Azzal zárom előadásomat, hogy áldozzunk erőinkből a múltra, tárjuk fel és őrizzük elődeink alkotott értékeit, mert hasznos lehet jelenkori sorskérdéseinkre.

(Elhangzott 2007. október 13-án a „Brassai Sámuel Emléknap" alkalmából rendezett ünnepi konferencián, Kolozsváron.)

[4] Ferencz József püspök 1910. október 2-án a Házsongárdi temetőben Brassai síremlékének felavatása alkalmából mondott beszédéből.

[5] Dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete.* Minerva, Kolozsvár, 1927, 366.